

BİR KLASİK OLAN TABERÎ'NİN KISA SÛRELERİ TEFSİRİ A CLASSIC, TABARİ'S INTERPRETATION OF THE SHORT SURAHS

ENES ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ozdemirenes57123@gmail.com

Öz:

Muhammed ibn Cerir et-Taberî, Hicri III. asırda Bağdat bölgesinde yetişmiş önemli âlimlerinden birisidir. Çok yönlü bir müktesebata sahip olan Taberî; tefsir, fıkıh ve tarih ilimlerine dair pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerden birisi de Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân adlı tefsiridir. İlk üç dönemin tefsir anlayışını yansıtan bu eser hem tarih hem de kıraat ilmi açısından çok önemli bilgiler barındırmaktadır. Kısa sûreler gerek beş vakit namazlarda gerekse günlük hayatımızda her insan için büyük bir konuma sahiptir. Taberî'nin bu sûreleri hangi rivayetler ışığında yorumladığı makalenin konusunu teşkil etmektedir. Ayrıca müfessirin, ayetleri tefsir ederken benimsediği metot da kısa sûreler özelinde incelenmektedir. Taberî tefsirinde rivayet yöntemine uygun olarak nakillere oldukça fazla yer verilmektedir. Ancak Taberî, eserinde naklettiği rivayetlerin tamamını sıhhat açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmamaktadır. Öte yandan bir rivayet tefsiri olmasına rağmen eserde dirayete de yer verilmektedir. Bu makalede kısa sûreler özelinde eserin olumlu ve olumsuz yönlerine işaret edilecek, aynı zamanda günümüz ilim ehli için önemi belirtilecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Taberî, Müfessir, Sûre, Rivayet.

Abstract:

Muhammad ibn Jarir et-Tabari is one of the important scholars who grew up in the Baghdad region in the 3rd Hijri century. Tabari, who has a versatile acquis, wrote many works on tafsir, fiqh and history sciences. One of these works is his tafsir named "Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân". It contains very important information both in terms of history and the science of Quran recitation. Short surahs have a great impotence for every person, both in the five daily prayers and in our daily life. The subject of the article is in the light of which narrations Tabari interpreted these surahs. In addition, the method adopted by the commentator is also examined in terms of short surahs. In Tabari's tafsir, more place is given to the conveyances in accordance with the narration method. However, Tabari does not evaluate all of the narrations he narrated in his work in terms of soundness. On the other hand, although it is a narration commentary, it also includes acumen. In this article, the positive and negative aspects of the work will be pointed out, and its importance for today's scholars will be stated.

Keywords: Interpretation, Tabari, Interpreter, Surah, Narrative.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	30.04.2021	27.11.2021	31.12.2021	0000-0003-1489-3260
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Özdemir, Enes. "Bir Klasik Olan Taberî'nin Kısa Sûreleri Tefsiri / A Classic, Tabari's Interpretation of the Short Surahs". <i>ilahiyat</i> 6 (Haziran/July 2021): 47-63.				

GİRİŞ

İnsanı yaratan yüce Allah, onu kendi haline bırakmayıp peygamberler aracılığıyla kitaplar göndermiştir. Bu kitapların sonuncusu ise Kur'an'dır. Kur'an'da sarâhaten anlaşılabilen ayetler olduğu gibi anlaşılması için izah ve beyana ihtiyaç duyulan ayetler de vardır.

Kur'an'ın ilk nazil olduğu andan günümüze kadar muhtevasının anlaşılması uğrunda birçok eser yazılarak ciddi çabalar sarf edilmiştir. Kaleme alınan tefsirlerin bir kısmının hayatiyetini devam ettiremedikleri ve zamanla kaybolup gittikleri görülmektedir.

Tefsir literatürü içerisinde belirli bir yer edinmiş ve referans gösterilmeyi hak etmiş eserler için "klasik" kelimesi kullanılmaktadır. Klasik olma özelliği kazanmış kimi eserlerde yer alan bilgilerin güncel değeri tartışmaya açık bir konudur. Çünkü her ilim adamının önceliği, kendi dönemine ait sorunları ele alıp onlara cevaplar vermeye çalışmaktır. Ancak bu durum onların bütünüyle günümüze hitap etmekten uzak olduğu anlamına gelmez. Eğer bu eserler bugüne dair bir şey söylemeseydi klasik olma özelliklerini kaybetmiş olacaktı. Klasiklerle alakalı olarak günümüz okuyucusu için önemli olan husus, bu eserlerin hangi yönüyle ve ne ölçüde kendilerine hitap ettiğini keşfetmektir.

Meşhur ve yaygın kabule göre tefsir, rivayet ve dirayet şeklinde başlıca iki gruba ayrılır. Tasnif edilirken mevcut tefsirlerin bunlardan hangi gruba dahil olacağını tayinde genellikle en belirgin yön dikkate alınır. Tefsirleri bütünüyle rivayet veya dirayet tefsiri olarak kategorize etmek pek mümkün değildir. Dirayet olarak kabul edilen tefsirlerde çok sayıda rivayet bulunduğu gibi klasik bir rivayet tefsirinde de dirayete yer verilebilir. Binâenaleyh "rivayet ağırlıklı tefsir" ve "dirayet ağırlıklı tefsir" şeklinde bir tasnifin yapılması daha doğru olacaktır.

Bu çalışmada bir klasik olan Taberî tefsirinin kısa sûreler özelinde rivayet-dirayet boyutu ele alınacaktır.

1. TABERÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Hicrî 224 yılında Taberistan'ın Âmul şehrinde doğmuştur.¹ Taberî'nin Hicrî 225 yılında dünyaya geldiğini söyleyenler olmuşsa da genel olarak kabul edilen görüş, onun Hicrî 224 yılının sonunda doğmuş olduğu yönündedir.² Taberî bu ihtilafı doğduğu beldedeki örf ve adete bağlamaktadır. Zira o bölgede yaşlar senelere göre değil, doğum esnasında vukû bulan önemli bir hâdiseye göre belirlenmektedir.³

Künyesi "Ebu Ca'fer" olan Taberî'nin bu şekilde anılması, Arap toplumlarının isimlendirme geleneğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Taberî, hayatı boyunca hiç evlenmemiş ve hayatını bekar olarak sürdürmüştür. Çocuğu olmadığı halde sadece sünnete saygısından dolayı "Ebu Ca'fer" künyesini kullanmıştır.⁴ Ayrıca Taberistan'a nispetle Taberî, Âmul şehrinde olduğundan dolayı Âmulî, Bağdat'ta hayatını idame ettirdiği için de kendisine Bağdadî denilmektedir.⁵

Taberî azla yetinen, ilmi ve zühdüyle tanınan bir insandı.⁶ Çiftçilikle meşgul olan babası, küçük yaştaki oğluya ilgili bir rüya görmüştü. Rüya, Taberî'nin ilerde büyük bir âlim olacağı ve İslam'ı

¹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk el-Bağdâdî, İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fi Ahbârî'l-'Ulemâ'il-Musannifîn Mine'l-Kudemâ-i ve'l Muhdesîn ve Esmâ-i kütübihim*, (Beirut: Dâru'l-Marîfe, 1397/1978), 326; Hatîb Ebu Bekr Ahmed bin Ali el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988) 2/162; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Kitâbu Tezkirati'l-Huffâz*, (Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1956), 2/710.

² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, (Beirut: Dâru'l-İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, t.y.), 18/48.

³ Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 9.

⁴ Muhammed Zuhaylî, *el-İmâmü't-Taberî*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1410/1990), 28.

⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 28.

⁶ Abdullâh b. Abdülaziz el-Muslih el-Şakir, *el-İmâm et-Taberî Bahs fi't-Tefsîr*, (Riyad: Câmîatu İmâm Muhammed b. Suud, t.y.), 29.

müdafaa edeceği şeklinde yorumlanmıştı. Bu sebeple babası onun yetişmesi için büyük gayret gösterdi. Taberî, ilköğrenimine memleketi Âmul'de önce Kur'an'ı hıfzederek daha sonra hadis yazarak başladı. İlim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini 236 (Miladî 850) yılında on iki yaşındayken Rey'e yaparak doğduğu şehirden ayrıldı. Çok çalışkan bir kişiliğe sahip olması hasebiyle muhtelif mekânlara seyahat ederek kendisini her alanda yetiştirdi.⁷

Hicri üçüncü asrın yetiştirdiği önemli simalarından birisi olan Taberî; müfessir, kurra, muhaddis, müverrih, fakih, usûlcü ve müctehiddir. Pek çok ilim seyahatinde bulunan İbn Cerîr, Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) hadis yazmak için Medine'ye doğru giderken oraya varamadan Ahmed b. Hanbel vefat etmiştir.⁸ Bunun üzerine Medine'de bulunan diğer âlimlerin derslerine katılmış, ardından Basra'ya gitmiştir. Burada Ammâd b. Mûsâ el-Kazzâz (ö. 240/854), Muhammed b. Musa el-Harâşî (ö. 248/863), Muhammed b. Abdil'a'la es-San'ânî (ö. 254/870) gibi âlimlerden dersler almıştır. Ardından Kûfe'ye giderek Ebî Kurayb Muhammed b. A'lâ el-Hemedânî (ö. 247/861), Hennâd b. Seriy ed-Dârîmî (ö. 243/857) ve İsmâil b. Mûsâ'dan (ö. 245/859) hadis yazmıştır. Taberî daha sonra Mısır'a gitmiş, Şam ve sahil şehirlerinde de bir süre ikamet etmiştir. Hicrî 253 senesinde Fustat'a gidip burada İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfi'î (ö. 204/820) ve İbn-i Vehb (ö. 197/813) gibi önemli âlimlerin bıraktığı mirası ele almıştır. Akabinde Şam'a ve ardından Mısır'a geri dönmüştür.⁹ Taberî ömrünün son döneminde Bağdat'a yerleşmiş ve eserlerinin çoğunu da orada yazmıştır.¹⁰ Taberî, 310/923 yılında vefat etmiş ve ertesi gün Bağdat'ta Rahbetu Yakub'taki evine defnedilmiştir.¹¹

Velût bir âlim olan Taberî, *Tarihu't-Taberî* adıyla bilinen *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk, Kitabu'l-Kiraat ve'l-Aded ve't-Tenzîl, Kitabu İhtilafî'l-Ulema, Tarihu'r-Rical mine's-Sahâbe ve't-Tabiîn, Kitabu Ahkâmi Şerâyi'l-İslâm* gibi birçok İslâmî alanda eserler telif etmiştir. Ayrıca fıkha dair özet bir kitap olan *Kitabu'l-Hafif ve Kitabu't-Tebisîr fi Usûli'd-Dîn* gibi ulemanın kabul ettiği eserlere de imza atmıştır.¹²

2. CÂMÎ'U'L-BEYÂN 'AN TE'VİLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

Taberî'nin günümüze tam olarak ulaşan iki eserinden birisi olan *Câmi'u'l-Beyân'a* bizzat müellifin kendisinin bu ismi vermiş olması yüksek bir ihtimaldir. Çünkü müellif, *Târîh* isimli eserinde "*Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*" bu esere adıyla atıfta bulunmuştur.¹³ Ancak bu eser daha çok müellifin adıyla müsemma olarak *Tefsir-i Taberî* şeklinde meşhur olmuştur.

Câmi'ul-Beyân'ın en önemli özelliklerinden biri muhtevasında tefsirle ilgili pek çok rivayeti içeriyor olmasıdır. Eserde toplam 38.397 rivayet yer alırken¹⁴ bunların 37.000'e yakını isnatlarıyla birlikte zikredilmiştir.¹⁵

Taberî'nin tefsirinde nakledilen haberlerin yaklaşık %75'i tabiîn rivayetidir.¹⁶ Eserde yer alan rivayetler rastgele sıralanmayıp ifade ettikleri mana dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Tefsirde

⁷ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/314-315.

⁸ Hamevî, *Mu'cem*, 6/2447.

Fuat Sezgin, Taberî'nin Ahmed b. Hanbel'den ders aldığı kanaatindedir. Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî: et-Tedvin ve't-Târîh*, trc. Mahmûd Fevzi Hicâzî, (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983/1403)

⁹ Hamevî, *Mu'cem*, 6/2448.

¹⁰ Bağdâdî, *Târîh*, 2/553; Hamevî, *Mu'cem*, 6/2441.

¹¹ Bk. Tacuddîn es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, (Mısır: y.y., 1964), 121-126.

¹² İbn-i Nedîm, *el-Fihrist*, 291-292; Celaleddin es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1976), 96.

¹³ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'l-Ümem ve'l-Müluk*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/62.

¹⁴ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hâtim (ö. 357/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 126.

¹⁵ Koç, "Taberî Tefsir'ini Anlamak Üzere I", *AÜF Dergisi*, LI/1 (Ankara: 2010), 81.

¹⁶ Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 126.

aynı görüşü ifade eden rivayetler genelde “وقال بعضهم / وقال آخرون / ذكر من قال ذلك” gibi kalıplardan sonra sıralanmış ve bu durum her farklı görüş için ayrı ayrı yapılmıştır.¹⁷

Kendisinden sonraki rivayet tefsirlerinin kaynağı durumunda olan bu eser, dirayet yönünden de küçümsenmeyecek derecede bilgiler ihtiva etmektedir. İslâm'ın ilk üç asrında yazılan kitapları incelemesi, teliflerini bunlara dayanarak yapması ve klasik kaynaklarda âdetâ gizli kalmış olan bilgileri ince bir işçilikle aydınlığa çıkarması *Câmi'u'l-Beyân*'i önemli bir eser haline getirmiştir.¹⁸

Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtu'l-Kübrâ*'sında beyan ettiğine göre Taberî, bu tefsirini çok uzunca kaleme almış ve daha sonra kısaltarak bugünkü hacmine indirmiştir. Ayrıca Celaleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Câmi'ul-Beyân*'ın tefsirlerin en kıymetlisi olduğunu söylerken¹⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1977) ise Taberî'yi “tefsirin babası” olarak kabul eder.²⁰

Sonuç olarak Taberî tefsiri, yazıldığı günden bu yana hiç elden düşmemiş, her dönemde bir “klasik” olarak ilmî ve tarihî tetkikler için çok değerli bir niteliğe sahip olmuştur.

3. TABERÎ'NİN TEFSİR METODU

Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'daki metodu hakkında genel olarak birkaç hususa işaret etmek faydalı olacaktır. Tefsir etmeye “القول في تأويل قوله تعالى” diyerek başlayan Taberî, ulaşabildiği rivayetleri sırasıyla Hz. Peygamber, ashâb ve tabiundan nakletmiştir. Eserinde yer yer İsrailiyat'a da yer verildiği görülmektedir. İsnatlarına bakıldığında çoğunlukla bu İsrailî haberler Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süddî (ö. 127/745) ve İbn İshak'a (ö. 151/768) dayanmaktadır.²¹

Eserinde az da olsa İsrailiyat'a yer vermesi onun hadis ilminde yetersiz olduğu anlamına değil, İsrailiyat'tan faydalanmakta bir beis görmediği anlamına gelir. Hadis ilminde önemli bir behresi olan Taberî, eserinde naklettiği rivayetlerin isnatlarını tam olarak vermekle kalmayıp yer yer isnattaki râvilerin durumuna ilişkin malumatlar da sunar. Eğer râvinin kim olduğunu hatırlayamıyorsa bunu da açıkça söyler.²² Müellifin bu davranışı onun rivayet konusunda ne kadar dürüst ve titiz olduğunu gösterir. Naklettiği haberleri kendi içerisinde birbirine uygun olup olmaması açısından da tasnif eden Taberî, konuyla alakalı bir ayet varsa ayetle, Hz. Peygamber'den bir hadis varsa sünnetle açıklar.

Arap dili kaideleriyle de açıklamada bulunan Taberî, bazen ayetlerdeki kıraat ihtilaflarına değinir ve ihtimaller arasında tercihlerde bulunur. Yaptığı tercihlere bakıldığında çoğunlukla Kûfeliler'in okuyuşlarını benimsediği görülür. Bazen de birden fazla kıraati uygun bulması durumunda tercih yapmaz ve seçim hakkını okuyucuya devreder. Tefsirinin mukaddimesinde de Arapça'nın önemine vurgu yapan müellif, Allah'ın ayetlerdeki muradını anlamının ve onu tefsir edebilmenin yegane yolu Arap dilini iyi bir şekilde bilmeye bağlı olduğunu belirten Taberî, bunun da yolunun Arapça'yı sarf, nahiv, belagat ve edebiyat yönüyle sağlam bir şekilde öğrenmeye bağlı olduğunu söyler.²³

¹⁷ Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, Riyad: Dâru Âlemi'l- Kütüb, 2013) 4/154, 270, 515.

¹⁸ Hamevî, *Mu'cem*, 18/81.

¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2004), 4/212.

²⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Miifessirûn*, (Beyrut: trs.), 1/139.

²¹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/628-756.

²² Bk. Taberî *Câmiu'l-Beyân*, 1/32.

²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/81.

Te'vil kavramına da geniş bir şekilde yer vererek Kur'an'ın te'vilini; kendisine erişme imkânı olmayan te'vil, yüce Allah'ın sadece Rasûlû'ne has kıldığı te'vil ve Kur'an'ın indirildiği dili yani Arapça'yı bilen insanların ulaşabileceği te'vil şeklinde üç kısımda tasnif eder.²⁴

4. TABERÎ'NİN KISA SÛRELERİ TEFSİRİ

Çok yönlü bir âlim olan Taberî hakkında kitap ve tezler halinde birçok çalışma yapılmıştır.²⁵ Makalenin bu bölümünde Taberî'nin tefsir metodu, kısa sûreler özelinde ele alınacaktır.

4.1. FİL SÛRESİ

Taberî, farklı görüşleri “ذکر من قال ذلك” başlıkları altında zikrederek Fil sûresini 19 sayfada ele alır. Taberî'ye göre Fil sûresinin ana konusunu belirlemek için önce hitabın kime yöneltildiğini tayin etmek gerekir. Bu yüzden “Rabbın filin yanındakilere neyi nasıl yaptı görmedin mi?”²⁶ ayetinin tefsirinde hitabın Hz. Peygamber'e olduğunu belirtir.²⁷

Müfessir, “Onların planlarını boşa çıkarmadı mı?”²⁸ ayetinde herhangi bir rivayete yer vermeden kısa eklemelerle iktifa etmiştir. Ardından sûrede geçen “أبَابِيل” den maksadın “bölük bölük, birbirini takip eden, bir araya toplanmış, zümre, çok, ayrı ayrı olan kuşlar” olduğu şeklindeki rivayetleri zikreder. Kuşların vasıfları hakkında beyaz-yeşil renkli olmasına rağmen gagalarının sarı olduğunu ve bedenlerinden değişik bir renkte olduğunu ifade eder. Ayrıca Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve İkrime'nin (ö. 13/634) rivayetlerine yer vererek bu kuşların köpek gibi pençeleri olduğunu ve yırtıcı hayvanlara benzediğini belirtir.²⁹

İrab açısından kuşların sıfatı konumunda olan dördüncü ayette ise daha çok “سَجِيل” kelimesiyle alakalı rivayetler üzerinde durulmuştur. Farsça'dan da ihticac eden Taberî, “siccil” kelimesinin Farsça “senk” ve “kîl” kelimelerinden geldiğini belirtmiştir. Farsça'da “senk” kelimesi taş anlamına gelirken “kîl” ise çamur manasını ihtiva eder. Ayrıca İkrime'den (ö. 13/634) rivayetle iki kelime bir arada kullanıldığı takdirde “çamurdan taş” anlamına geldiğini haber verir.³⁰ İbn-i Zeyd (ö. 32/653), “سَجِيل” kelimesinin “dünya seması” olduğunu söyleyip ayete “Grup grup kuşlar, ashab-ı file semadan taşlar atıyorlardı.” şeklinde mana vermiştir. Taberî ise bu görüşü kabul etmemiştir.³¹ Müellifin bu tavrı, eserinde sadece rivayete yer vermediğini ve zaman zaman kendi görüşünü de zikrettiğini gösterir.

Taberî'nin yer verdiği haberler arasında en çok dikkati celbeden durum, İkrime'den gelen şu rivayettir: “Onlardan birisine taş değdiğinde çiçek hastalığı çıkartıyordu. Çiçek hastalığı ilk defa o gün görüldü ve ondan sonra da hiç görülmedi.”³²

Günümüzde hala devam eden tartışmalar arasındaki yerini koruyan bu mesele, ilk defa Muhammed Abduh (ö. 1905) tarafından gündeme getirildiği varsayılmıştır.³³ Fakat bu yorumun temellerinin Hicri III. asırda yaşayan Taberî'nin tefsirinde yer verdiği bir rivayete dayandığı

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/92-93.

²⁵ Ayrıntı için bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2010), 39/319-320.

²⁶ Fil, 105/1.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/628.

²⁸ Fil, 105/2.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/627-631.

³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/633.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/635.

³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/633.

³³ Muhammed Abduh, *Tefsiru Cüz'i Amme*, (Mısır: 1329), 36.

görülmektedir. Bu yoruma çağdaş müfessirlerin çoğu katılmadığı gibi ona karşı ciddi tenkitlerde bulunmuştur.³⁴ Öte yandan Fil sûresinin son ayetinde “Onları yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptık.” buyrulması buradaki kastedilenin çiçek hastalığı olmadığını gösterir. Çünkü ayetten onların aynı yer ve zamanda yok olup gittikleri anlaşılmaktadır. Oysa çiçek hastalığı bir an değil, bazen aylar sürebilir. Ayrıca bu durumun çiçek hastalığı olduğu kabul edilse dahi bu da bir mucizedir. Tam Kâbe’yi yıkmak üzereyken çiçek hastalığına yakalanmalarında bir tesadüften bahsetmek tutarlı olmayacaktır. Dolayısıyla çiçek hastalığıyla ilgili rivayete dayanarak böylesi mucizevî bir olayı basite indirgemeye çalışmak sağlıksız bir tutum olacaktır. Kaldı ki Taberî bu rivayetin sıhhatine değinmemiş, eserini yazarken de sahih-mevzu ayırımını gözetmemiştir.

Taberî, beşinci ayetin tefsirine geçmeden önce sûrenin sebab-i nüzûlünü uzunca beyan eder. Genellikle sûrelerin başında yer alan sebab-i nüzûle burada vurgu yapılması alışılmışın dışında bir davranış olduğu açıkça görülmektedir. Farklı bir yol izleyen müfessirin böyle bir yöntem benimsemesindeki amaç, okuyucuda ilk başta bir merak oluşturup ardından konunun bağlamına ilişkin haberlere dikkat çekerek okuyucuda kalıcı bir etki bırakmak istemesi olabilir. Sebeb-i nüzûlü hakkında ise Ebrehe’nin, Arap hacıları yolundan çevirmek için yaptırdığı kiliseye Araplardan bir adamın pislemesine öfkelenerek Kâbe’yi yıkmak amacıyla yola çıkması, yolda ona engel olunmaya çalışılsa da başarılı olunamaması ve bunun üzerine yüce Allah’ın ebabil kuşlarını göndererek onları helak etmesi özet olarak söylenebilir.³⁵ Ayrıca Taberî, Fil sûresinde sebab-i nüzûlü zikrederken Arapça şiirlere de sık sık yer vermiş, fakat tafsilatına girmemiştir.³⁶

“كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ” ifadesini bizzat kendi görüşüyle tefsir etmeye başlayan müfessir, ashab-ı filin cezalandırılarak uzuvlarının çözülp düşmesini, hayvanların yediği ve daha sonra dışkılarında parça parça olan ekin yapraklarına benzetildiğini söyler. Meallerde daha çok “Ekin yaprağı” diye tercüme edilen “عَصْفٍ” kelimesinin “saman”, “buğday kapçığı ve kepeğı”, “bakla yaprakları” ve “yiyecek” anlamlarına geldiğine dair görüşleri farklı râvîlerin rivayetleriyle ortaya koyan Taberî, toplamda 41 rivayet naklederek sûreyi böylece tamamlar.³⁷

4.2. KUREYŞ SÛRESİ

Ayetin başındaki “لَا يَلَافٍ” kelimesinin kıraat edilmesinde ve “lam” harf-i cerinin müteallaki konusunda ihtilaf olduğu için Taberî sûreye Arap dili üzerinden giriş yapmıştır. “لَا يَلَافٍ” kelimesinin üç farklı kıraatle tilavet edildiğini açıkladıktan sonra kanaatinin birinci kıraat biçimi olan “hemze” ve “ya” harflerinin gösterilmesi yönünde olduğunu belirtmiştir.³⁸

Taberî, sûrenin başındaki harf-i cerden hareketle ayete verilen farklı manaları da kaleme alarak onları tahlil eder. İlk olarak harf-i ceri, Fil sûresinin son ayetindeki “جَعَلَ” fiiline müteallik yapıldığında mananın şu şekilde olacağına atıfta bulunur: “Yaz ve kış yolculuğuna ek olarak Kureyşlilere bir ihsanda bulunmak için fil ashabını bu şekilde cezalandırdık. O lütfumuz ise Kureyşlileri birbirlerine kaynaştırmak ve emniyet içinde ticaret yapmalarını sağlamaktır.” Ancak Taberî, Müslümanların Fil ve Kureyş sûrelerinin birbirlerinden farklı oldukları konusunda ittifak ettiklerini dile getirir. Buna binaen harf-i cerin kendisinden önceki sûrenin fiiline bağlı olduğunu

³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 10/244.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/635-642.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/641.

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/644-645

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/646.

söylemenin isabetli olmadığını belirtir. “Lam” harfinin öncesine bağlandığı takdirde ise iki sûrenin tek sûre sayılması gerektirdiğini, bu itibarla da mezkûr görüşü kabul etmediğini açıklar.³⁹

Harf-i taaccüp olduğunu düşünenler açısından ayetin manası şu şekildedir: “*Ey Rasûlüm, Allah’ın Kureyş’e bahsettiği kış ve yaz ticaret yolculuğu nimetlerine bakarak onların hallerine hayret et. Onlar kendilerini buna kaptırıp da sana iman etmekten geri durmasınlar, Kâbe’nin Rabbine kulluk etsinler.*” Bu görüşe de işaret eden Müfessir, buradaki “*ل*” harfinin taaccüp manası ifade ettiğini söylemenin daha doğru olacağını savunur.⁴⁰

Müfessir, zikredilen açıklamalardan sonra “*Onları açıklıktan kurtarıp doyurdu ve onları korkudan emin kıldı.*”⁴¹ ayetiyle alakalı haberleri aktarır. Bahsedilen korkunun ise “Harem ehli olmayanların” ve “cüzam hastalığının” korkusu olduğunu ancak Allah’ın bu korkudan onları emin kıldığına dair beyanâta değinmiştir. Ayrıca Taberî, Yüce Allah’ın bu korkuyu belli bir korkuya has kılmadığını söyleyerek umûmî bir tavır sergiler.⁴²

Mücerred olarak bu iki sûreye bakıldığında dahi müfessirin tek bir yöntem kullanmadığı sonucuna varılmaktadır. Taberî, tefsirini yaptığı sûrenin durumuna, bağlamına ve muhtelefun fih olmasına bağlı olarak meselelere giriş yapıp farklı metotlarla analizlerde bulunmuştur.

4.3. MAÛN SÛRESİ

Sûrenin mekkî mi yoksa medenî mi olduğu hususunda ihtilaf olmasıyla beraber genel kabul Mekke devrinin ilk yıllarında indiği şeklindedir.⁴³ Fakat Taberî özelinde bakıldığında sûrede münafıklar ve riyakârlardan söz edildiği için sûrenin medenî olduğu görüşü daha isabetli olacaktır. Ayrıca Mekke’de müşriklerle ilgili herhangi bir rivayete yer verilmemesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Mekke döneminde Müslümanlar meşakkatli bir hayat yaşıyorlardı. Müslümanların bu koşullar altında gösteriş için namaz kılmaları ve infakta bulunmaları söz konusu değildi. Taberî özelinde değil de daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise ihtilafları cem ederek ilk üç ayetin Mekke’de, diğer ayetlerin de Medine’de nâzil olduğu söylenebilir.

Taberî, sûreye “Gördün mü?” seslenişinin Hz. Peygamber’e hitap olduğunu takdir ederek başlar.⁴⁴ Yüce Allah’ın bu hitabı, “Zikr-i cüz, irade-i kül” kaidesine genel anlamda hitap edilebilecek olanların her birisi içindir. Ayette zikredilen “Din” kelimesi önce “Allah’ın mükâfatı ve cezası” şeklinde tefsir edilmiştir. Akabinde din kavramı hakkında Abdullah b. Abbas’tan “Allah’ın hükmü”, İbn-i Cüreyc’den ise “hesap” şeklinde iki farklı yorum getiren müfessir, bu kadarla iktifa etmiştir.⁴⁵ Dini yalanlayanın kim olduğuna dair herhangi bir nakilde bulunmamıştır. Bu ayetin As b. Vail es-Sehmî (ö. 622), Velid b. Muğire (ö. 1/622) veya Ebu Cehil (ö. 2/624) hakkında indiği hususunda farklı rivayetler mevcuttur.⁴⁶

Abdullah b. Abbas ve Mücahid (104/722), “Yetimi itip kakan” ibaresini “Yetimin hakkına giren ve onu doyurmayan” şeklinde açıklamıştır. Aynı ifadeyi Katade (ö. 117/735) ve Dahhak (ö. 161/778),

³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/650.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/649.

⁴¹ Kureyş, 106/4.

⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/654-656.

⁴³ Ayrıntı için bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 10/267

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/ 658.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/ 657-658.

⁴⁶ Diğer rivayetler için bk. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1971), 6/350.

“yetimi zorlayan/mecbur bırakan” olarak izah etmiştir. Hesabı reddeden kimsenin hem hayır işlemediğine hem de diğer insanları bu konuda teşvik etmediğine ayette işaret edilmektedir.⁴⁷

Maûn sûresinin beşinci ayeti, meallerde daha çok “*Onlar kıldıkları namazdan gafilirdirler.*” şeklinde çevrilmesine karşı müfessirler tarafından farklı manalar verilmiştir. Taberî de bu farklılığa atıfta bulunarak imamlardan “Namazı terk edenler ve namazın vaktini geçirenler” şeklinde yorumlar dile getirir.⁴⁸ Ayetlere karşı umûmî bir yol izlemeyi tercih eden müfessir, bu ayeti şöyle anlamının daha doğru olacağını savunur: “*Namazlarına karşı gaflet içerisinde olanların vay haline ki onlar farklı uğraşlarla alakadar oldukları için bazen namazı terk ederler bazen de vaktini geçirirler.*” Ayrıca Taberî, ayete böyle mana verildiğinde gerek namazı terk edenleri gerekse de namazın vaktini geçirenleri ihtiva edeceğini belirtir ve bu görüşüne dair iki tane de hadise işaret ederek kendi kanaatini destekler.⁴⁹

Taberî, “الماعون” ibaresi hakkındaki “balta, keser, kova” gibi farklı anlamları aktarır. Ardından kendi görüşünü de zikreden müfessir, bu kelimeyi “insanların yararlanacağı her şey” şeklinde tayin etmenin ayetin umûmîyeti açısından daha isabetli olacağını zikreder. Ayrıca bu durumun hem komşuluğa engel olanları hem de zekâtı vermekten kaçınanları kapsayacağı şeklinde bir değerlendirme yapar.⁵⁰

4.4. KEVSER SÛRESİ

Kur'an'ın en kısa sûresi, kevser sûresi olduğu malumdur. Kısa olmasına rağmen özellikle sûrenin nerede indiği ve “kevser” ifadesiyle maksûdun ne olduğu hakkında müfessirler, azımsanmayacak derecede yorumlar getirmiştir. Taberî de bu akımın başını çekerek “kevser” hakkındaki rivayetler üzerinde durur. Kısa sûreler içerisinde en çok rivayete burada yer veren müfessir, konuyla alakalı Hz. Peygamber'in hadisi⁵¹ olduğundan dolayı sûrenin tefsirine sünnetle başlar. Böylece mukaddimesinde zikrettiği prensibe uyar.⁵²

Hz. Peygamber, miraca yükseltildiğinde içi delik inci ve yakutlardan oluşan kubbeler halinde bir nehrin yanına geldiğini, Cebrail'in kendisine “Bu, Allah'ın sana verdiği kevserdir.” dediğini ve ardından da Sidretü'l-Münteha'ya yükseltildiğini haber vermiştir.⁵³ Hz. Peygamber'den gelen diğer rivayetlerde ise kevser; süttten daha beyaz, baldan daha tatlı olarak tasvir edilmiştir.⁵⁴

Birtakım müfessirlerin bu hadisleri rivayet ettiğini dile getiren Taberî,⁵⁵ diğer müfessirlerin ise “kevser” lafzından muradın “hayrı bol olan şeyler” olduğunu belirtir.⁵⁶ Müellif, hadislere dayanarak kevserin, Hz. Peygamber'e verilen nehrin ismi olduğunu söylemenin kavillerin en doğrusu olacağı kanaatine varır.⁵⁷

Taberî, “Rabbin için namaz kıl, kurban kes!” şeklinde mana verilen ayette yüce Allah'ın gerek Hz. Peygamber'e kılmasını emrettiği namazın hangi namaz olduğu gerekse de “وَأَنْحَرْ / boğazla” ifadesinden kastedilenin ne olduğu hususunda farklı aktarımlarda bulunmuştur. Müfessir,

⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/658-659.

⁴⁸ Yorumlar için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/659-662.

⁴⁹ Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/663-664.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/678.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Mısır: y.y., 1345), “Tefsir”, 108.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/679.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/679-680.

⁵⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (Kahire: y.y., 1292), “Cennet”, 2542; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, (Mısır: y.y., 1313), 3/321.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/679-682.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/682-684.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/685.

“Namaz kıl” emrinden maksadın “Üzerine farz olan namazlarını kıl”, “Kurbanda bayram namazını kıl”, “Sadece Allah için namaz kıl”, “Hudeybiye’de namaz kıl” ve “Herhangi bir namazı kıl” şeklinde anlaşıldığına dair rivayetlere yer verir. İkinci ayetin Hudeybiye’de indiği hakkında çoğu müfessir tarafından zayıf kabul edilen rivayetten dolayı “Namazı Hudeybiye’de kıl” tefsirinin yapıldığını söylemek mümkündür. Taberî, “وَأَنْحَرُ” kelimesinin genelde meallerde verilen “kurban kes” ifadesinden ziyade başka yorumlara da dikkat çeker. Ayrıca “Sağ elini sol elinin üstüne koyacak şekilde göğsünün üzerine bağla, namaza başlarken iftitah tekbirinde ellerini göğsüne kaldır.” şeklindeki rivayetleri de aktarır.⁵⁸

Muhammed b. Ka’b el-Kurezî (ö. 108/726) tarafından nakledilen görüşe göre ayetin manası “*Ey Rasûlüm mademki sana kevseri verdik, öyleyse kılacağın namaz ve keseceğin kurban ancak benim için olsun.*” şeklindedir. Nitekim Taberî de Kurezî’nin verdiği manayı benimser. Ayrıca ayeti umûmî anlamda değerlendirip namaz ve kurbanı, belli bir namaz ve kurban tahsis etmenin isabetli olmadığını da aktarır.⁵⁹

Taberî, “*Doğrusu sana buğz eden, soyu kesik olanın ta kendisidir.*”⁶⁰ ayetini “*Ey Rasûlüm doğrusu sana buğz ve düşmanlık eden kişi; en şerli, en aşağı ve soyu kesik olandır.*” şeklinde takdir eder. Daha sonra ayette sıfatları zikredilen bu kişinin kim olduğu hakkındaki ihtilaflara işarette bulunur. Said b. Cübeyr, Katade ve İbn-i Abbas ayetin Maûn sûresinde olduğu gibi Hz. Muhammed’e çirkince hakarete bulunan Âs b. Vail es-Sehmî hakkında indiğini rivayet eder.⁶¹ Aktarılan diğer bir nakile göre ise bu kimsenin, Hz. Peygamber’in oğlu hayatta olmadığından dolayı soyunun kesildiğini iddia eden Ukbe b. Ebi Muayt olduğu söylenmiştir.⁶² Öte yandan İbn-i Abbas ve İkrime bu ayette ifade edilen sıfatlardan muradın Kureyş’ten bir topluluk olduğunu bildirmiştir.⁶³

İkrime ve İbn-i Abbas’ın anlattığına göre Ka’b b. el-Eşref, Mekke’ye geldiğinde kendisine “Biz su (zemzem) dağıtanlar ve Kabe’den sorumlu kişileriz. Sen de Yesrib halkının liderisin. Bizler mi daha hayırlıyız yoksa şu soyu kesik olup da kavminde en hayırlı olduğunu iddia eden kişi (Muhammed) mi daha hayırlıdır?” diye sordular. Ka’b b. Eşref “Siz ondan daha hayırlısınız.” dedi. Bunun üzerine yüce Allah, “Kendilerine kitap verilmiş olanların, puta ve şeytana kanıp inkâr edenlere: ‘Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadırlar.’ dediklerini görmedin mi?”⁶⁴ ayetini indirdi.⁶⁵

Kureyşliler hakkında ise Hz. Peygamber’in aleyhinde konuşmaları sebebiyle “*Doğrusu sana buğz eden, soyu kesik olanın ta kendisidir.*”⁶⁶ ayeti nâzil oldu. Ayrıca Hz. Peygamber’e vahiy gelince Kureyşliler’in “Muhammed bizden koparıldı.” demesi üzerine ayetin indirildiği haber verilmiştir.⁶⁷

Taberî, son ayetin aynı şekilde kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının daha uygun olacağını, Hz. Peygamber’e her buğz edenin zelil ve hakîr olarak kabul edilmesinin evleviyetini vurgulayarak meseleleri umûmî planda değerlendirme tavrını sürdürmüştür.⁶⁸

⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/690-696.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/696-697.

⁶⁰ Kevser, 108/3.

⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/697.

⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/699.

⁶³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/699.

⁶⁴ Nisâ, 4/51.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/699.

⁶⁶ Kevser, 108/3.

⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/700.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/700.

4.5. KÂFİRÛN SÛRESİ

Kâfirler, Hz. Peygamber'e şöyle bir teklif sunmuşlardı: "Bırak bu tuttuğun davayı! Dilediğin kadar sana mal mülk verelim, en güzel kadınlarla seni evlendirelim ve aynı zamanda seni başımıza melik tayin edelim; şayet bunları da kabul etmezsen gel bir sene senin ilahına bir sene bizim ilahımıza tapalım, müşterek olalım." Bunun üzerine yüce Allah böyle bir şeyin söz konusu dahi olamayacağını bildirmek için sûreyi indirdi.⁶⁹

Hemen hemen tüm tefsirlerde zikredilen bu sebab-i nüzûle müfessirimizde bir paragraf açmıştır. Ardından da "Ey Rasûlüm sana bunu teklif eden kâfirlere de ki: 'Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.'" şeklinde bir tefsir yaparak rivayetlere geçmeden önce ön bir bilgi vererek okuyucuyu mevzuya hazırlamıştır.⁷⁰

Burada belirtilmelidir ki Hz. Peygamber'in bir kısım müşriklerin gelecekte de iman etmeyeceklerini bildirmesi, Allah'ın kendisine vahyetmesiyledir. Ayrıca bunlar müşriklerin tamamını kapsamayıp belli bir kısmıdır. Yani bu sûreden hareketle "Allah onların ibadet etmeyeceklerini bildirmiş, o halde kulların iradesi yoktur!" şeklinde bir tartışmaya girilmemelidir. Birbirinin tekrarı gibi görünen bu ayetleri bazı müfessirler, ifadelerde geçen fiillerin zamanlarının farklı kalıplarda olmasını hatırlatarak tekrar mahiyetinde görmemişlerdir. Taberî'nin de dikkat çektiği gibi ikinci ve üçüncü ayet şimdiki zaman, dördüncü ve beşinci ayet ise gelecek zaman olarak değerlendirilmiştir. Fakat birtakım lügat âlimleri İnşirah⁷¹ ve Tekâsür⁷² sûrelerinin ayetlerinde olduğu gibi buradaki tekrar gibi görünen ikinci ve üçüncü, dördüncü ve beşinci ayetlerin aslında birbirlerini pekiştirdiklerini söylemişlerdir.⁷³

4.6. NASR SÛRESİ

Sûrenin başındaki "إذا" bir olayın olduğunu ifade eden zaman zarfı olduğu için geçmiş zaman fiilinin başına gelir; şart anlamına geldiği için de geçmiş zaman anlamını gelecek zamana dönüştürerek şartın gelecekte gerçekleşeceğini ifade eder. Buradaki şart "جاء/geldi" fiili ile ona atfedilmiş olan "رأيت/gördün" fiillerinin ikisidir. Cevabı da "فسح/Artık teşbih et" fiili ve ona atfedilen fiildir.⁷⁴

Taberî, Arap dili ve kıraate dair azımsanmayacak derecede bir müktesebata sahip olmasına rağmen ayetin başındaki zaman zarfına değinmemiştir. Lakin rivayetlere geçmeden önce i'raba girmeksizin yukarıda değinilen kaidelere uygun olarak sûreyi şu şekilde tefsir etmiştir:

"Ey Rasûlüm, Kureyş'e karşı sana Allah'ın nusretini ve Mekke'nin fethinde insanların ve Yemen halkının zümre zümre Allah'ın dini olan İslâm'a girdiklerini gördüğünde Rabbini överek berî olduğu sıfatlardan tenzih et ve ondan mağfiret dile. Zira o, tevbeleri çokça kabul edendir."⁷⁵

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/702.

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/702.

⁷¹ İnşirah, 94/5-6.

⁷² Tekâsür, 102/6-7.

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/703-704.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/334.

⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/705.

Taberî, bu muhtasar tefsirden sonra Hz. Peygamber'in Yemenliler hakkındaki "Onlar kalpleri naif insanlardır. İman ve hikmet Yemenlidir."⁷⁶ hadisini nakletmiştir. Sûrenin nüzûlünden sonra Hz. Peygamber'in Allah'ı hamd ile çokça tesbih ettiğine dikkat çekilir. Hz. Âişe de Nasr sûresinin nüzûlünden sonra Hz. Peygamber'in, her namazında "Ey Rabbim, seni tesbih eder ve sana hamd ederim. Ey Rabbim beni affet." şeklinde dua ettiğini bildirmiştir.⁷⁷

Nasr sûresi inince İbn-i Abbas, Hz. Peygamber'in "Vefatım bana haber verildi." dediğini ve bu sûrenin nâzil olduğu senede ruhunu teslim edeceğini söylemiştir.⁷⁸ Müfessir de sebep-sonuç bağlamında bu iki rivayeti peş peşe getirerek Hz. Peygamber'in çokça hamd etmesinin nedeninin ölüm haberinin kendisine bildirilmesi olduğuna işaret eder.⁷⁹

Taberî, diğer kısa sûrelerin aksine burada kendi görüşüne yer vermemiştir. Bu durum vârid rivayetler arasında herhangi bir tercihe götüreceği farklılığın olmamasına bağlanılabilir.

4.7. TEBBET SÛRESİ

Bu sûre, Hz. Peygamber'in en yakın akrabalarından olmasına rağmen düşmanca davranışlar sergilemekten bir an bile geri durmayan amcası Ebu Leheb ve karısının yerildiği, onlar gibi mal ve kudrete mağrur olanların karşılaşacakları hazîn âkıbeti haber verir. Yüce Allah'ın "(Önce) en yakın akrabaları uyar!"⁸⁰ talimatına iktidâen Hz. Peygamber'in Kureyş'i uyarıp İslâm'a davet etmek için Safa tepesine çıktığında Ebu Leheb'in "Kuruyup yok olasıca! Bizi bunun için mi çağırdın?" diye tepki göstermesi sebebiyle sûrenin nâzil olduğu rivayet edilmiştir.⁸¹

Sûrede zikredilen Ebu Leheb, Hz. Peygamber'in amcalarından biridir. Asıl adı Abdülüzza olan Ebû Leheb'e parlak yüzlü olduğundan ya da öfkelenildiğinde yanakları kızardığı için babası tarafından bu lakap verilmiştir.⁸²

Taberî, "Elleri kurusun!" diye tercüme edilen "تبت يدا" kelimesini Katade ve İbn-i Zeyd tarafından "Hüsrana uğrasın!" şeklinde açıklandığını bildirir.⁸³ Ayrıca "وما كسب" ile kastedilen İbn-i Abbas ve

Mücahid'e göre "çocuklar" demektir. "ما أغنى" ifadesindeki "ما" harfinde ise ihtilaf vardır. Bu harfin Arapça'da "ma nâfiye" denilen olumsuzluk edatı olduğunu söyleyenlerin yanı sıra soru edatı anlamına gelen "istifham" olduğunu söyleyenler de vardır. Bu harfi istifham olarak değerlendirenler -ki Taberî de bu şekilde anlamıştır- ayetin manasının şu şekilde olacağı sonucuna varmışlardır: "Ebû Leheb'in serveti ve çocukları Allah'ın azap ve gazabı karşısında ona ne fayda sağlamıştır?"⁸⁴

Sûrede geçen "Ebû Leheb'in karısı" Ebû Süfyan'ın kız kardeşidir. Asıl adı "Erva" olup "Ümm-ü Cemil" ismiyle tanınır. Kureyş'in ileri gelenlerinden olan bu kadın, Hz. Peygamber'e sırf Allah'ın Rasûlü olduğu için düşmanlık eden kocasına bu uğurda her zaman destek olmuştur.⁸⁵ Sûrede ismi açıktan geçmemekle birlikte dünya hayatındaki vasfı (odun taşıyan) ve ahirette kendisini bekleyen azap zikredilmektedir. İbn-i Abbas'ın anlattığına göre bu kadın Hz. Peygamber'in ve ashabının ayaklarına zarar vermek için onların geçeceği güzergâh üzerine taşıdığı dikenleri serpiştirirdi. Bazı

⁷⁶ Buhârî, "Bed'ul-Halk" 15, "Menâkıb" 1, "Megâzî" 74, "Talak" 25.

⁷⁷ Buhârî, "Tefsir", 110.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/217.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/712.

⁸⁰ Şuarâ, 26/214.

⁸¹ Buhârî, "Tefsir", 111.

⁸² Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, (Beirut: 1388/1968), 1/ 74.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/714-715.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/717-718.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1-9.

âlimler bu vasfı zâhirî olarak değerlendirerek odundan kastedilenin dikenler olduğunu söylemiştir. Taberî de bu görüşü benimsemiştir.⁸⁶

“Hurma lifinden örülmüş” anlamı içeren “مسد” kelimesi farklı açılardan tahlil edilmiştir. İbn-i Abbas, bu ibareyi “Mekke’de odunların taşındığı ipler” şeklinde açıklarken İbn-i Zeyd ise “Yemen’de kök salan bir ağaçtan yapılan ipler” şeklinde anlamıştır. Öte yandan Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), bu kelimededen murad edilenin “Yetmiş arşın uzunluğunda demirden bir zincir”⁸⁷ olduğunu savunmuştur. Mücahid, makaranın iç kısmındaki demir olduğunu; Katade, kadının boynundaki eşek boncuğundan üretilen bir gerdanlığı ifade ettiğini söylemiştir. Taberî, bu ibareden kastedilenin farklı içeriklerden yapılmış bir ip ve gerdanlık olabileceğini söyler.⁸⁸

4.8. İHLAS SÛRESİ

Taberî, sûrenin sebebi nüzûlü hakkında iki tane görüş getirir. Birinci görüşe göre müşrikler, Hz. Peygamber’e “Rabbinin nesebini bize bildir.” demeleri üzerine yüce Allah İhlas sûresini indirdi. İkinci görüşe göre ise Yahudilerden bir topluluk Hz. Peygamber’e gelip “Ey Muhammed, mahlûkatı yaratan Allah ise onu yaratan kim?” diye sordu. Bu sual karşısında Hz. Peygamber’in öfkesinden rengi bir anda değişti. Sonra onlara sert bir tepki verdi. Akabinde Cibril gelerek Hz. Peygamber’i Yahudilerin sualinin cevabını getirdiğini söyleyerek sakinleştirdi ve ihlas sûresini vahyetti.⁸⁹

Hz. Peygamber bu sûreyi Yahudilere okuyunca bu sefer de “Rabbinin biçimi, omuzları ve kolları nasıldır bize tasvir et!” dediler. Cibril tarafından önceden teskin edilen Hz. Peygamber daha çok öfkelenerek onlara yine sert bir şekilde tepki gösterdi. Ardından Cibril tekrar gelerek Hz. Peygamber’e benzer sözler söyledi ve Yahudilerin sualinin cevabı olan “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”⁹⁰ ayetini vahyetti.⁹¹

Nahiv imamları, aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde savundukları görüşe Kur’an’dan ve eski Arap şairlerin şiirlerinden delil getirirlerdi. Taberî de birinci ayetteki “أحد” kelimesinin kıraatinde kurrânın ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Fakat tenvinli okumanın daha doğru olduğunu iddia etmiş ve şiirden de delil getirerek görüşünü teyit etmiştir.⁹²

Taberî, “صد” kelimesinden neyin kastedildiği hakkında müfessirlerden farklı görüşler naklederek uzun uzadıya bu konu üzerinde durmuştur.⁹³ Ayrıca Arapça’da “صد” kelimesinin, “kendisine başvuru ve kendisinden daha üstün biri hiç kimse olmayan efendi” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla ayetin de Arapça’da ifade ettiği mana üzerine kullanılmasının daha isabetli olacağını söylemiştir.⁹⁴

⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/724.

⁸⁷ Hakka, 69/32.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/719-726.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/727.

⁹⁰ Zümer, 39/67.

⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/728.

⁹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/730.

⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/738.

⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/731-738

İhlas sûresi yalnız Allah'a tahsis edildiği ve sırf onun sıfatlarından bahsettiği için Allah'ın birliğini hâlis kılmak manasında "ihlas" ismiyle maruf olmuştur.⁹⁵ Ancak Taberî ne İhlas sûresinde ne de diğer kısa sûrelerde tefsir ettiği sûrenin diğer isimlerine dikkat çekmemiştir.

Taberî kısa sûreleri tefsir ederken genelde onları toplu olarak değerlendiren ve daha çok umûmî manayı tercih eden bir tutum ile bitirirdi. Fakat İhlas sûresini "كفوا" ifadesinin kıraat farklılığı hakkındaki görüşlere değinerek bitirir. Müfessir, Basralıların kef ve fa'nın dammesiyle; kûfelilerin ise fa ve hemzenin teskiniyle "كُفْنَا" şeklinde okuduklarını ekleyerek sûreyi ikmal eder.⁹⁶

4.9. MUAVVİZETEYN (FELAK VE NAS) SÜRELERİ

Kur'an'ın "De ki: Sığınırım" emriyle başlayan, Felak ve Nâs olarak adlandırılan bu iki sûreye sığındıran manasındaki "المعوذتان / المعوذتين" denilmiştir. Türkçe'de daha çok mensup hali olan "Muavvizeteyn" şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca İhlâs sûresinin de dahil edilmesiyle beraber bu üç sûre "Muavvizât" şeklinde isimlendirilmiştir.⁹⁷

Hz. Peygamber ne zaman bir hastalık hissetse bu sureleri okurdu. Öte yandan her gece yatağına yatacağı sırada okuyup ellerine üfleyerek başına daha sonra yüzünden başlayarak aşağı doğru vücudunu mesheder ve bunu üç defa tekrarlardı.⁹⁸

Muavvizeteyn'in birlikte indiği konusunda pek itiraz olmasa da mekkî mi medenî mi oldukları tam bir görüş birliği ile belirlenememiştir. Taberî ise ne beraber indiğine ne de mekkî-medenî olduğuna dair herhangi bir işarette bulunmamıştır. Ayrıca İbn-i Mesud'un Felak-Nas sûrelerini mushafına yazmaması ve Kur'an'dan saymaması hakkında birçok rivayet olmasına rağmen Taberî'nin hiçbirisine yer vermemesi de "rivayet tefsirlerinin anası" olarak gösterilen bir tefsir için dikkat çekici bir durum olduğunu söylemek gerekir.

Ahmed b. Hanbel, Bezzâr (ö. 292/905) ve Taberânî (ö. 360/971) gibi bazı âlimlerin rivayetine göre Abdullah b. Mesud, Felak-Nas sûrelerini Kur'an'dan saymıyordu.⁹⁹ Bu rivayeti aktaranlardan biri olan Bezzâr'ın bizzat kendisi "Sahabeden hiçbir kimsenin İbn Mesud'un bu görüşüne katılmamış olduğuna; aksine Hz. Peygamber'in bu sûreleri namazda okuduğuna dair sahih haberlerin varlığına" dikkat çekmiştir. Sahih hadislerde de Hz. Peygamber'in, Felak ve Nas sûrelerinin kendisine Allah tarafından indirildiğine dair açık beyanına yer verilmiştir.¹⁰⁰

4.9.1. FELAK SÜRESİ

Taberî, Felak sûresini tefsir ederken te'vil ehlinin hakkında ihtilaf ettiği "فلق" kelimesinin "Karanlığı yaran sabah" ve "cehennemde bir zindan" şeklinde iki farklı manası olduğunu belirtir.¹⁰¹ Müfessir, "فلق" kelimesinin Arap dilinde "Sabahın karanlığı yarmak" anlamına geldiğini söyler.

Öte yandan bu ibarenin cehennemde bir zindanın ismi de olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulduğunda kelimeyi umûmî manada anlamanın daha isabetli bir yaklaşım olacağını savunur. Dolayısıyla adına Felak denilen her şeyin ayetin kapsamına gireceğini belirtir. Ayrıca

⁹⁵ Mehmed Vehbî, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l Kur'ân*, (İstanbul: 1341-1343), 15/639.

⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/740.

⁹⁷ Hidayet Aydar, "Muavvizeteyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2005), 30/336.

⁹⁸ Buhârî, "Fedailü'l-Kur'an", 14.

⁹⁹ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensur*, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2016), 15/712.

¹⁰⁰ Tirmizî, "Sevâbu'l-Kur'ân", 1.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/741.

maksudun bunlardan hangisinin olduğuna dair yüce Allah'tan herhangi belli bir delil veya karinenin de vârid olmadığını söyler.¹⁰²

Taberî aynı şekilde ayetteki “karanlık” manasını ihtiva eden “غاسق” kelimesinin müfessirler tarafından farklı şekillerde algılandığına değinir. Asıl manasının “Karanlık yapan” demek olduğunu, gece geldiği zaman karanlık çöktüğünü, dolayısıyla da ayetin genel ifadesi göz önünde bulundurulduğunda murad edilenin “her karanlık yapan şey” olduğunu söylemenin evla olacağını savunur.¹⁰³ Ayrıca Taberî, “Kıskanma”dan anlaşılması gerekenin “Bütün kıskananlar” olduğunu kabul etmenin yerinde olacağını, Allah'ın herhangi bir kıskanmanı bilhassa kastettiğine dair bir açıklamada bulunmadığını da zikreder.¹⁰⁴ Buradan Taberî'nin, aksine sağlam bir delil olmadıkça manayı sınırlandırma yoluna gitmediği sonucu çıkarılabilir.

4.9.2. NAS SÛRESİ

Müfessirin Felak sûresindeki malumat kısırlığının Nas sûresinde de devam ettiğini görülmektedir. Sûrede geçen “cinler” hakkında herhangi bir rivayete yer vermeyen Taberî, onların insanlardan farklı bir varlık olduğunu ispat yoluna da gitmemiştir.¹⁰⁵

Taberî, ayette geçen “وسواس”dan maksadın şeytan olduğunu söylemiştir. İnsan eğer ki Allah'ı zikrederse şeytanın ona sineceğini, Allah'tan gafil olup yüz çevirdiğinde ise ona vesvese vereceğini ifade eden müfessir, iblise “Sinsi ve gizlenen” anlamına gelen “الخناس” denilmesinin sebebinin de bu olduğunu belirtmiştir. Ardından Taberî, İbn-i Abbas'dan şöyle bir haber varid olduğuna yer vermiştir: “Doğan hiçbir çocuk yoktur ki kalbi üzerinde sinsi bir şeytan bulunmuş olmasın. İnsan, Allah'ı zikrederse geri çekilir, zikirden gaflet ederse vesvese verir.” Müfessir bu haber bağlamında “الوسواس الخناس” tabirinden bunun kastedildiğine işaret etmiştir.¹⁰⁶

İbn-i Abbas ise şöyle bir beyanda bulunmuştur: “Şeytan, insanları Allah'a isyana çağırır. Kendisine itibar edilip uyulduğu takdirde ise o kişi üzerine siner. Şeytan, kendisine uyan kullara ahirette hesaba çekildikleri zaman sahip çıkmaz ve onlardan yüz çevirerek kaçıp uzaklaşır.”¹⁰⁷

Taberî, bu ayeti şeytanın vesveselerinin belli bir çeşidine indirgemenin doğru olmayacağını, onun bütün vesveselerinden Allah'a sığınılması gerektiğini söylemenin daha doğru olacağını savunmuştur. Yüce Allah Nas sûresinde kendisinin “Rablik, Mâliklik ve İlahlık” sıfatlarını zikretmiştir. İnsanlara da kendilerine tasallut eden iblisin şerrinden bu vasıflara sahip olan Rablerine iltica etmelerini emretmiştir. Böyle yapıldığı takdirde insanların kendilerini saptırmak için her yolu deneyen şeytanın şerrinden emin olacaklarını söyleyerek sûreyi ikmal eder.¹⁰⁸

5. SONUÇ

İbn-i Cerir et-Taberî, Hicri III. asırda Bağdat bölgesinde yetişmiş en önemli simalardan birisidir. Çalışma azmi sayesinde birçok alanda eserler telif etmiş önemli bir âlim olan Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân* isimli eseriyle tefsir alanında önemli bir konuma sahiptir.

¹⁰² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/745.

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/749.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/749-750.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/753.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/753.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/754.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 24/755-756.

Taberî, eserinde çoğunlukla rivayet ve kıraate odaklanmıştır. Sahih-mevzu ayrımı gözetmeksizin ulaşabildiği bütün rivayetlere yer vermiş, sahihi mevzudan ayıklama görevini ise araştırmacıya bırakmıştır. Taberî hem Hz. Peygamber'e hem de sahabe ve tabiûna dayandığı rivayetleri ve sebep-i nüzûle dair nakilleri bazen senetsiz olarak aktarmış, zayıf hatta mevzu rivayetlere de yer vermiştir. Ayrıca özellikle Fil sûresinin tefsirinde yer yer İsrailiyat'a yer verildiği görülmektedir

Taberî'nin rivayetlerindeki mevcut senetler incelendiğinde genellikle Abdullah b. Abbas, Katade, İbn Zeyd ve İkrime'ye dayandığı görülmektedir. Bazen aynı rivayetin başka tariklerle geldiğine dikkat çekmek için senedi değiştirip metni aynen tekrar etmesi bazen de kıraat farklılıkları üzerinde okuyucuyu bağlamdan koparacak düzeyde fazlaca durduğu söylenebilir. Ayrıca "rivayet tefsirlerinin anası" şeklinde ta'zim edilen bu eserde kısa sûreler özelinde toplamda 315 rivayete yer verilmesine rağmen bazen değinilmesi gereken meseleler hakkında yeterli malumata yer verilmediği açıkça görülür.

Bir rivayet tefsiri olmasına rağmen *Câmi'u'l-Beyân*'daki farklı görüşler arasında genellikle dirayet metoduna dayanan tercihler dikkat çekmektedir. Bu durum tefsirleri bütünüyle rivayet veya dirayet tefsiri olarak kategorize etmenin pek mümkün olmadığını, "rivayet ağırlıklı tefsir" ve "dirayet ağırlıklı tefsir" şeklinde bir tasnifin yapılmasının daha isabetli olacağını göstermektedir.

Taberî'nin dirayete dayanan tercihleri incelendiğinde meselelere umumî bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Ayrıca günümüzde hala devam eden bazı tartışmaların temellerinin *Câmi'u'l-Beyân*'daki rivayetlere dayandığını söylemek mümkündür.

Ansiklopedik bir eser olan *Câmi'u'l-Beyân*, İslâmî ilimler hakkında araştırma yapanlar için kaynak niteliğindedir. Her tefsirde olduğu gibi Taberî tefsirinde de ta'zim ve tenkit edilecek yönler vardır. Ancak şu da bilinmelidir ki Kur'an-ı Kerim dışında yazılan her kitabın eksikleri vardır ve yazılacak olanların da mutlaka nakıs yönleri olacaktır.

6. KAYNAKÇA

- Abdullah b. Abdulaziz el-Muslih el-Şakir. *el-İmâm et-Taberî Bahs fi't-Tefsîr*. Riyad: Câmîatu İmâm Muhammed b. Suud, t.y.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*, Mısır: y.y., 1313.
- Aydar, Hidayet, "Muavvizeteyn", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: 2005.
- Aydın, Atik. *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Bağdâdî, Hatîb Ebu Bekr Ahmed bin Ali. *Târîhu Bağdât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Mısır: y.y., 1345.
- Demir, Recep. *Kur'an'ın Şifâ Yorumu Ebû Ca'fer et-Tûsî Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist fî Ahbârî'l-'Ulemâ'il-Musannifîn Mine'l-Kudemâ-i ve'l Muhdesîn ve Esmâ-i kütübihim*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1397/1978.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas). Beyrut: 1388/1968.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri - İbn Ebî Hâtim (ö. 357/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Kurt, Hasan., *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Maverdî, Muhammed b. Habîb. *en-Nüketü ve'l-Uyûn*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 2010.
- Muhammed Abduh. *Tefsiru Cüz'i Amme*. Mısır: 1329.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî: et-Tedvin ve't-Târîh*. trc. Mahmûd Fevzi Hicâzî. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983/1403.
- Sübkî, Tacuddîn. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*. Mısır: y.y., 1964.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Caleleddin. *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Caleleddin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Daru'l-Hadis, 2004.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Caleleddin. *ed-Dürü'l-Mensur*. İstanbul: Ocak Yayınları, 2016.
- Taberî, Muhammed İbni Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru Âlemi'l- Kütüb 1434/2013.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Kahire: y.y., 1292.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-Udebâ*. Beyrut: Dâru'l-İhyâit-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Vehbî, Mehmed. *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l Kur'ân*. İstanbul: 1341-1343.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. Beyrut: trs.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitâbu Tezkirati'l-Huffâz*, (Dâru İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, 1956.

Zuhaylî, Muhammed. *el-İmâmü't-Taberî*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1410/1990.

